

El patrimoni eclesiàstic perdut a la parròquia de Figueres

Per JOSEFA JUANOLA PAGÈS*

La guerra és un episodi que queda imprès en la memòria col·lectiva del poble que l'ha viscut d'una manera profunda i inesborrable. Dins la història del segle XX, un dels episodis que més ens ha marcat ha estat la guerra civil viscuda a l'Estat espanyol entre els anys 1936 i 1939.

La guerra civil va repercutir a una escala elevadament negativa en la vida de tot el poble espanyol, tant per la lamentable pèrdua de vides humanes com per la crema i destrucció simultània i sistemàtica dels béns mobles i immobles relacionats directament o indirecta amb l'àmbit religiós. Aquesta situació de mort i destrucció que va imperar arreu del territori ha quedat gravada en el record, i és un pilar clau per a la conformació i reestructuració del paisatge que paulatinament es va recuperar i redreçar en l'etapa franquista.

PRECEDENTS

La destrucció de patrimoni eclesiàstic, iniciada el 1936, no era però el primer cop que es donava. En paraules de Manent & Raventós *"no era la primera vegada que succeïa. Mai però no havia pres una força tan gran ni una extensió tan general ni un mètode tan sistemàtic"*.⁽¹⁾

Durant la primera meitat del segle XIX, el territori català va patir amb la Guerra de la Independència, en especial entre els anys 1808-1809, i el 1835, durant la Primera Guerra Carlina, l'espoli i el saqueig dels objectes sagrats, icones, escultures i altres elements pertanyents a l'estament eclesiàstic: *"...los templos no sólo robados, sino destruidos sus muebles y los vasos e imágenes profanadas, y vilipendiados y destruidos; hasta deleitarse en el negro placer de beber con los cálizes y copones en las calles y tabernas"*.⁽²⁾

* Llicenciada en Història de l'Art.

1. MANENT & RAVENTÓS. *L'església clandestina a Catalunya durant la guerra civil (1936-1939)*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1984, pàg. 22.

2. *Gazeta militar y política del Principado de Catalunya*. Barcelona, 4 (2 setembre 1808).

Amb l'esmentada Guerra de la Independència, més coneguda com a Guerra del Francès, Figueres va veure com el temple parroquial de Sant Pere era despullat dels béns mobles i les joies que l'embellien a mans de les tropes franceses.

Unes dècades més tard, a principi del segle XX, es va donar de nou un atac fanàtic contra l'Església amb el fatídic episodi conegut com la Setmana Tràgica de Barcelona.

Aquests esclats de violència contra el món religiós es poden explicar per la interrelació de diversos factors que provocaren un sentiment anticlerical que amb el pas del temps anava desenvolupant-se en les ànimes revolucionàries. Un dels factors als quals ens referim és el fet que entre els anys 1835 i 1836 es dugué a terme, tal com s'ha citat, una crema de convents, exclaustracions i la dissolució dels ordes religiosos a partir de la Llei de Desamortització dels Béns Eclesiàstics de Juan Álvarez Medizábal.

La progressiva modernització del país i la clara voluntat, per una part de les forces polítiques i de la població, d'acabar amb el poder que la religió catòlica impartia des de temps immemorials són també motius prou forts com per motivar l'assalt revolucionari que els "rojos" van dur a terme amb l'esclat de la guerra.

CONTEXT HISTÒRIC

La insurrecció militar del juliol de 1936 contra la República Espanyola féu que el govern estatal busqués el suport d'altres forces polítiques i aconseguí el suport de la força anarquista amb la qual va crear el Comitè Central de Milícies Antifeixistes (CCMA) el 21 de juliol de 1936, dos dies després de l'inici de l'estat de guerra i en moltes contrades tard en restar molts temples saquejats i mutilats per les forces revolucionàries.

Tres dies més tard, el 24 de juliol, el *Butlletí Oficial de la Generalitat de Catalunya* va publicar un decret de Cultura que disposava "*a cada localitat de Catalunya un Comitè presidit per l'alcalde i sota la salvaguarda de les milícies ciutadanes, per vetllar i assegurar la conservació dels edificis públics, que el Govern de la Generalitat destina a institucions populars, així com els objectes, que són també Patrimoni del Poble*". Amb aquest decret, s'assegurava que totes les localitats catalanes tinguessin a petita escala un paral·lel del Comitè Central de Milícies Antifeixistes. Aquests paral·lels rebien el nom de comitès locals i rebien el suport dels sindicats municipals. L'objectiu primordial dels comitès era el control de les forces revolucionàries.

La Generalitat de Catalunya va publicar, al llarg de la guerra, diversos decrets per a la salvaguarda del patrimoni cultural i artístic català, tot i que la destrucció havia estat tan ràpida que en molts casos l'ajuda va arribar tard.

D'aquesta manera, el dia 25 de juliol un nou decret publicava que la Generalitat confiscava tot el patrimoni cultural i artístic que es trobés en edificis públics. Abans de l'estiu, el govern català va dur a terme un treball d'identificació, inventari i embalatge dels objectes més preuats per conduir-

los a un destí fiable. Els dipòsits havien estat disposats al llarg del territori català, sobretot a les comarques més al nord: Olot, Viladrau, Agullana i Darnius, entre d'altres.

Dos mesos més tard, el 19 de setembre de 1936, el *Diari Oficial de la Generalitat* de Catalunya publicava un nou decret pel qual la Generalitat de Catalunya s'apropiava de tots aquells santuaris i ermites que es trobessin en territori català.

LA PARRÒQUIA DE FIGUERES

L'esclat del cop d'estat militar va representar un *crescendo* del sentiment anticlerical per part de la població, els "rojos", sentiment que s'escampava arreu de les contrades de l'Alt Empordà. A tota la diòcesi gironina, el nombre de clergues i altres sacerdots que foren assassinats puja fins a 195, i és la comarca altempordanesa una de les capdavanteres, amb 21 víctimes a l'arxiprestat de Figueres. Cal fer esment que a la vila es van dur a terme les temudes llistes negres en què hi figuraven tant clergues com persones de caràcter individual amb marcada tendència religiosa; així com pel que fa al nombre de religiosos assassinats, la nostra comarca fou de les que més pèrdues de béns mobles i temples va patir.⁽³⁾

En relativament pocs dies, les esglésies, els santuaris i les ermites van veure com la seva fàbrica i els objectes i les obres d'art que albergaven eren destruïts i mutilats pels revolucionaris. Les destruccions es van generalitzar en tot l'arxiprestat de Figueres, i la seva capital va patir la ferida no només de la destrucció dels temples a mans d'uns incontrolats, sinó que també va arribar l'horror per via aèria amb els 13 bombardeigs sistemàtics que va rebre entre els anys 1938 i 1939.⁽⁴⁾

Per tal de dur a terme un inventari de tot el que es va perdre a la parròquia de Figueres, s'ha realitzat el buidatge del fons documental conformat per un seguit de formularis agrupats pels antics arxiprestats que conformaven la diòcesi gironina que estan signats pels rectors de les diverses parròquies entre els anys 1939 i 1940, ja en plena etapa franquista.⁽⁵⁾

Cal tenir present tanmateix que la relació d'objectes perduts i destruïts que es detallen en aquests formularis és d'alguna manera relativa, ja que estaven sotmesos al possible desconeixement de fets i successos per part del rector del moment.

La vila figuerenca amb anterioritat a l'aixecament militar ja havia vist com l'Ajuntament, amb el Partit d'Esquerra Republicana de Catalunya al

3. Vegeu el *Boletín Oficial Eclesiástico del Obispado de Gerona*, "Sacrificios, ruinas y despojos de la iglesia gerundense durante el dominio marxista 1936-1939", novembre de 1942.

4. Vegeu BERNILS I MACH, Josep M. *La guerra civil a Figueres (1936-1939)*, Editorial Empordà, S.A., Figueres, 1986, pàg. 153.

5. ADG, "Cuestionarios de los hechos ocurridos en las parroquias y arciprestazgos de la diócesis de Gerona con motivo del movimiento nacional de 18 de Julio de 1939".

Portada del Cuestionario de la parròquia de Figueres.

capdavant, havia fet públiques certes prohibicions a l'Església: va prohibir el repic de les campanes de les diferents esglésies, la sortida del Viàtic, la creu del cotxe de morts i va acordar la destrucció de la capella del cementiri.

L'acte d'inici de la sistemàtica destrucció i mutilació de l'Església fou l'entrada de milicians al temple parroquial amb el posterior incendi, que es va allargar dos dies, de bancs, imatges i altres objectes sagrats dins el mateix edifici.

L'església parroquial va quedar greument mutilada en el seu interior però no en la seva fàbrica; amb tot, amb posterioritat a l'entrada a Sant Pere, l'Ajuntament de la vila va decidir en el ple municipal destruir l'església parroquial, i es va fer pública la decisió amb un decret el 8 de setembre de 1936; el 3 de novembre van començar les obres amb la destrucció del campanar, el presbiteri i el creuer, així com la tan estimada capella dels Dolors.

De propietats eclesiàstiques totalment destruïdes, se'n compten dues: la ja esmentada capella dels Dolors i l'església de la Mare de Déu de Lurdes, al costat del col·legi-convent de les Germanes Dominiques de la Presentació, més conegut com el convent de les Monges Franceses.

La resta d'edificis religiosos pertanyents al municipi, el Col·legi dels Germans de la Salle (o Col·legi dels Germans de la Doctrina Cristiana), la

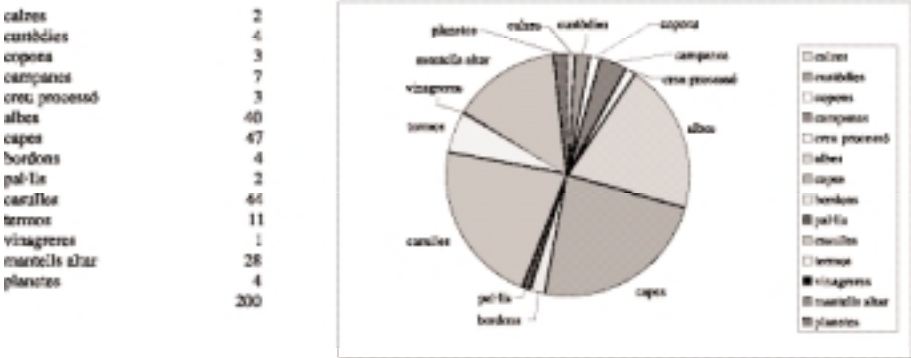
capella dels Desemparats que pertanyia a la congregació de la Missió (Pares Paüls), el Col·legi de les Mares Escolàpies, l'església de l'Immaculat Cor de Maria, l'Asil de Sant Vicenç de Paül, l'Asil Vilallonga i la capella de Sant Baldiri de l'Hospital van rebre l'impacte de les bombes i el saqueig dels revolucionaris.

La gran majoria de pèrdues es van donar en l'àmbit dels objectes de culte i d'orfebreria, tot i que no comptaven amb un valor històric i artístic tan remarcable com els retaules, les taules pictòriques i les imatges que es van sostreure. Cal destacar, parlant en termes generals, els dos calzes, que podrien haver estat més si les religioses de l'Asil Vilallonga no haguessin emparedat alguns dels objectes que tenien en el seu poder i les quatre custòdies (o ostensoris), objectes d'orfebreria destinats a l'exposició del santíssim sagrament.

Pel que fa als diferents ornaments que els sacerdots utilitzaven a la missa podem esmentar les 40 albes, que cobrien el cos i representaven la innocència i l'alegria, tenint en compte el color, les 47 capes que normalment estaven decorades amb magnífics brodats i les 44 casulles que són l'ornament més visible i que varien de color depenent del temps litúrgic o la festivitat del dia.

El valor artístic i històric estava fonamentalment en les peces artístiques que conformaven els retaules, les imatges, les pintures, els tapissos i altres obres d'art. A partir d'un document enviat per l'Escola d'Arts i Oficis de Figueres el desembre de 1940, es pot fer una breu relació de les peces que aquesta institució tenia inventariades, amb el complement afegit d'un inventari fet a la parròquia de Sant Pere fa uns anys i que conté la relació de les peces artístiques perdudes del temple, amb tot no s'ha de deixar de pensar que la relació que a continuació es dona és fruit d'una

OBJECTES PER A LA LITÚRGIA

Gràfica dels objectes de culte i orfebreria destruïts a la parròquia de Figueres.

compilació d'informació extreta de diverses fonts i, per tant, susceptible de restar incompleta: el grup escultòric de la Verge dels Dolors,⁽⁶⁾ un Calvari obra de Ramon Amadeu,⁽⁷⁾ una Dolorosa que es trobava a l'església del Col·legi de les Escolàpies, el cap d'en Berruga, que és un capgròs, (atribuït a Amadeu) i que formava part d'un conjunt de tres escultures repartides entre Figueres, Olot i Vic, una imatge de la Pietat, obra de Nobas i que es trobava a l'església de Sant Pere, una Verge dels Desemparats, també obra de l'escultor Nobas i que estava albergada a la capella de l'Asil Vilallonga, una imatge en talla de Sant Josep a l'església de les Reials Germanes Veladores de Sant Josep, un oli representant Jesús i els seus deixebles fet per Gimferrer i situat al temple parroquial, una escultura de Sant Antoni de Pàdua a mans de Miquel Castellanas i un crucifix de l'església de Sant Baldri.⁽⁸⁾

L'església de Sant Pere de Figueres comptava amb un extens repertori iconogràfic de sants i santes així com de llenços i retaules amb major o menor valor històric i artístic, d'estil relativament divers, ja que es centrava sobretot en els estils neoclàssic i neogòtic, amb algunes excepcions de peces barroques i gòtiques.

El temple comptava amb tretze capelles laterals i l'altar major, sense incloure la capella dels Dolors. A banda, comptava amb dos elements claus que van ser d'igual manera mutilats: un cor situat al darrere de l'altar major i d'estil neoclàssic, i un orgue monumental, que havia estat restaurat el 1908 a mans de la casa Riera de Barcelona, que constava de tres teclats manuals i un pedaler de 30 notes amb 24 registres. De la mateixa manera, cal fer esment de la pica baptismal, enguany conservada, decorada amb arcuacions cegues que recorden l'estil romànic, situada a la capella Baptismal.

A continuació es relacionen les peces artístiques que embellien l'edifici de Sant Pere de Figueres:⁽⁹⁾

6. Grup escultòric de la Verge dels Dolors, ubicat a la desapareguda Capella dels Dolors. Obra feta pel respectable escultor Ramon Amadeu (Barcelona, 1745-1821), mestre escultor i imager conegut per les seves obres de pessebrisme, membre de l'Acadèmia de Belles Arts de Sant Ferran, distinció que li va ser atorgada per Carles III. Aquest conjunt escultòric estava integrat per cinc figures, les dues centrals que donaven nom a l'obra, la Verge i el Crist mort, i tres angelets plorans. Durant la Guerra Civil espanyola, es va sostreure de la capella i fou traslladada a França per tal de protegir-la, amb el temps es va creure perduda, fins que es van poder recuperar les figures del Crist i els angeletes, perduda per sempre la Verge dels Dolors, a mans del *Servicio de Recuperación Artística*.

7. Vegeu: RÁFOLS, J.F. *Diccionario de artistas de Cataluña, Valencia y Baleares*. Ediciones Catalanes, Barcelona, 1980-1981.

8. AHG, Fons de l'Administració local, Diputació de Girona (1822-1985), *Expedient de les respostes dels ajuntaments a l'enquesta sobre la destrucció del patrimoni artístic durant el període de la guerra civil (1936-1939) a la província de Girona*.

9. Part de la informació continguda en la taula s'ha extret d'unes *Relacions d'altars, retaules i imatges del temple de Sant Pere de Figueres abans de l'any 1936*, Arxiu Parroquial de Sant Pere de Figueres.

Temple de Sant Pere de Figueres		
Imatges de retaules	Ubicació	Autor
Sant Pere	Altar major	Josep Bernou
Àngel amb tiara	Altar major	Josep Bernou
Àngel amb el bàcul i les claus	Altar major	Josep Bernou
Sant Josep	Capella de Sant Josep	Desconegut
Verge del Carme	Capella de la Verge del Carme	Desconegut
Santa Teresa de Jesús	Capella de la Verge del Carme	Desconegut
Sant Pere Màrtir	Capella de la Verge del Carme	Desconegut
Santa M. Magdalena Pazzis	Capella de la Verge del Carme	Desconegut
Sant Jacint	Capella de la Verge del Carme	Desconegut
Retaule datat el 1896	Capella de la Immaculada Concepció de Maria	Desconegut
Sant Antoni de Pàdua	Capella de Sant Antoni de Pàdua	Azemar (arquitecte) Bosch (escultor)
Sant Ferriol	Capella de Sant Antoni de Pàdua	Azemar (arquitecte) Bosch (escultor)
Sant Narcís	Capella de Sant Antoni de Pàdua	Azemar (arquitecte) Bosch (escultor)
Santa Llúcia	Capella de Santa Llúcia	Desconegut
Sant Jaume Apòstol	Capella de Santa Llúcia	Desconegut
Sant Antoni Abat	Capella de Santa Llúcia	Desconegut
Verge del Remei	Capella de Santa Llúcia	Desconegut
Verge de la Soledat	Capella de la Verge de la Soledat	Rosend Nobas
Verge de la Mercè	Capella de la Verge de la Mercè	Desconegut
Sant Ramon Nonat	Capella de la Verge de la Mercè	Desconegut
Sagrat Cor de Jesús	Capella del Sagrat Cor de Jesús	Mestre Bori (de Barcelona)
Verge del Roser	Capella del Sagrat Cor de Jesús	Mestre Bori (de Barcelona)
Sant Lluís Gonzaga	Capella del Sagrat Cor de Jesús	Mestre Bori (de Barcelona)
Sant Josep Oriol	Capella del Sagrat Cor de Jesús	Mestre Bori (de Barcelona)
Mare de Déu de Montserrat	Capella de la Verge de Montserrat	Desconegut
Retaule de la Verge de l'Amor Hermós	Capella de la Verge de l'Amor Hermós (altar central)	Desconegut
Verge de la Pietat	Capella de la Verge de l'Amor Hermós (altar lateral)	Desconegut
Mare de Déu dels Àngels	Capella de la Verge de l'Amor Hermós (altar lateral)	Desconegut
Natzarè	Capella de la Verge de l'Amor Hermós (altar lateral)	Desconegut
Divina Pastora	Capella de la Verge de l'Amor Hermós (altar lateral)	Desconegut
Sant Francesc d'Assís	Capella de la Verge de l'Amor Hermós (altar lateral)	Desconegut

Temple de Sant Pere de Figueres		
Imatges de retaules	Ubicació	Autor
Sant Roc	Capella de la Verge de l'Amor Hermós (altar lateral)	Desconegut
Sant Joaquim	Capella de Sant Joaquim i Santa Anna	Desconegut
Santa Anna	Capella de Sant Joaquim i Santa Anna	Desconegut
Mare de Déu infant	Capella de Sant Joaquim i Santa Anna	Desconegut
Mare de Déu dels Dolors	Capella del Santíssim Sagrament	Ramon Amadeu
Sant Felip Benici	Capella del Santíssim Sagrament	Desconegut
Santa Juliana de Falconieri	Capella del Santíssim Sagrament	Desconegut
Llenços	Ubicació	Autor
La Temptació de Jesús al desert	Altar Major (lateral)	Desconegut
La crucifixió del Príncep dels Apòstols	Altar Major (lateral)	Desconegut
Dos llenços amb dos miracles del sant taumaturg	Capella de Sant Antoni de Pàdua	Berga i Boada
El Príncep dels Apòstols	Capella del Crist Crucificat	Desconegut
Quadres	Ubicació	Autor
Verge del Perpetu Socors	Capella del Crist Crucificat	Desconegut
Reliquiaris	Ubicació	Autor
Reliquiari de Sant Constanci	Capella de la Verge del Carme	Desconegut
Reliquiari dels sants Cels i Rústic	Capella de la Verge de la Montserrat	Desconegut

L'obra destructora que va governar el territori durant mesos va comportar consegüentment la posterior reconstrucció, no solament del municipi de Figueres, sinó de tota la comarca, i la revitalització de l'Església, a mans del règim franquista.

Una nova ciutat capital i una nova Església van renéixer de les cendres.